

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

КЊ. LXXI, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пипер, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анађолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2015

ISSN 0350-185x, LXXI, св. 3–4 (2015)

UDK: 821.163.4.09-1:398

COBISS.SR-ID 218543628

DOI: 10.2298/JFI1504029K

Примљено: 7. јуна 2015.

Прихваћено: 10. јуна 2015.

Оригинални научни рад

МАРИЈА Н. КЛЕУТ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српску књижевност

О НАСТАНКУ И СУДБИНИ *ЕРЛАНГЕНСКОГ РУКОПИСА*

Циљ рада је да се пронађу личности које су се старале о настанку и чувању *Ерлангенског рукописа*, најважнијег зборника српско-хрватских десетерачких песама пре појаве књига Вука Караџића. Спроведено историографско истраживање указује на то да је рукопис настао старањем генерала Максимилијана Петраша, који га је са собом понео у завичајну Моравску. Његов син Јозеф Петраш чувао је рукопис у својој приватној библиотеци. Након смрти млађег Петраша рукопис је најпре доспео у Алтдорф, а затим, након укидања овог универзитета, у Универзитетску библиотеку Ерланген. Личност писара (записивача/преписивача) *Ерлангенског рукописа* и даље је непозната.

Кључне речи: *Ерлангенски рукопис*, рукописна збирка, народне песме, певач, записивач, граничар, Војна граница.

Непроцењива је вредност *Ерлангенског рукописа* за изучавање генезе српско-хрватских народних песама.¹ „Овај је рукопис, дакле, највећи и најстарији *йоуздано даџириани* зборник српскохрватских народних песама“ (ЕР: XXI). Његов значај оправдава настојање да се поближе истраже околности у којима је настао и пут којим је стигао до Универзитетске библиотеке у Ерлангену.

Истраживање спроведено у овом раду започето је од закључака Герхарда Геземана, научника заслужног за критичко издање *Ерлангенског рукописа* и за најважније податке о времену његовог настанка:

* kleutmaj@gmail.com

¹ У термилошким недоумицама око именовања националне припадности усменокњижевне традиције определила сам се за „српско-хрватске“ због тога што тај термин употребљава и Г. Геземан, а и најприкладнији је за означавање садржине рукописа.

„...наша збирка скуиљена и найисана йосле год. 1716, а йре год. 1733...“ (EP: XXI); о локалитету: „... могао бих узети за постојбину рукописа од прилике један крај у четвороуглу Сисак – Сава – Градишка – Вировитица – Крижевци – Сисак“ (EP: LXII) и о личности записивача/преписивача: „Сва је прилика да је био војни или канцеларијски чиновник у управи Војне Границе“ (EP: CIV). Ови закључци – без обзира на доцније радове – нису битно оспорени, ни након једног столећа од проналажења драгоценог зборника.² Покушаји да се постојбина збирке одреди помоћу језика, помоћу садржаја (локалитета) песама или анализом рукописа нису се показали успешним јер – како је упозорио још Г. Геземан – топографија песама путује далеко од места која се помињу, језик народних песама је делом наддијалекатски, а певача је, вероватно, било више. Стога је ово истраживање усмерено ка личностима које су се задесиле у датом времену и на датом простору, а могле су бити заинтересоване за састављање оваквог зборника песама. Све истражено указивало је на две историјске личности: Максимилијана и Јозефа Петраша, оца и сина. Навођење њихових животописа (занимљивих и као судбине људи у великој Аустријској монархији) има за циљ да аргументује поставку да су управо они заслужни за настанак и чување *Ерлангенског рукописа*.

Максимилијан Петраш (Maximilian von Petrasch), барон, фелдмаршал лајтнант, рођен је 1668. године. Син добростојећих људи из грађанског сталежа, ступио је у краљевску војску као обичан коњаник у регименту кирасира. Ватрено крштење доживео је, са братом Ернестом, 1695. године, код Лугоша (у Темишварском Банату) и „видео свог генерала Ветеранија како умире грозном јуначком смрћу“. Након пет година војничке службе постао је официр (WURZVACH 1870: 105). По томе, могло би се закључити да простор Војне границе није ни напуштао, јер је следећи познат податак из његове биографије да је у Ракоцијевом устанку (1703–1711) допао шака куруцима, који су га наговарали да пређе на њихову страну. Максимилијан

² Онлајн издање *Ерлангенског рукописа*, поред низа корисних критичких података, садржи и списак литературе (ДЕТЕЛИЋ и др.). *Ерлангенски рукопис* је у електронском облику доступан и у Библиотеци САНУ. Рукопис је пронађен 1913. године; наредне године о њему је држао предавање Ерих Бернекер у Баварској академији наука, а објавио га је 1925. Герхард Геземан (EP). Записивање песама започето је, по свему судећи, 1716. године, па су оне сада старе три столећа. Ове јубуиларне годишњице нису биле повод за настанак овог рада; десило се случајно.

је остао веран својој првој заклетви и поднео је „вишеструко отежано заробљеништво“ све до размене заробљеника (WURZBACH 1870: 105), што се десило најкасније 1711. године. „Храброст и вештина у служби допринели су његовом брзом напредовању“ (WURZBACH 1870: 105).³ Године 1708. постао је пуковник и командант тврђаве Брод. Према сачуваним документима, бринуо је о радовима на поправци тврђаве, тражио од Дворске коморе у Бечу средства за изградњу пекаре и складишта хране, и за исплату радника; слао извештаје о кретању османлијске војске. Именован је заповедником Раче и Моровића, а Евгеније Савојски препоручио му је да међу своје војнике прима и избеглице из Босне (КЛЈАЈЋ 2002: 26). Бојеви пограничних војски Хабзбуршке монархије и Османског царства настављени су. Петраш је из тврђаве Брод „у тадашњим бојевима са Турцима пружио нове доказе своје храбрости и разборитости; поред осталог надмудрио је посаду Градишке, којој је поставио замку и нанео јој тако тешке губитке да је посада запалила Градишку и повукла се у Бањалуку. Петраш је убрзо постао миљеник принца Евгенија, који му је пружао доказе свога поверења дајући му налоге за важне подухвате. Тако му је издао наредбу да заузме добро утврђену Дервенту, што је извршио тачно по Евгенијевој жељи, не обазирјући се на рану добијену у Лугошу, која се поново дала на зло и спречила га да се попне на коња, тако да је водио поход са неке простирке“ (WURZBACH 1870: 105). Градишка је освојена 9. августа 1716. Дервента је заузета 7. септембра 1717. „Прво је бацио око на шанац Лишница, који су подигли Турци између Зворника и Шапца, који је налетом освојио 25. маја 1717. командујући над нешто више од хиљаду људи и два топа и овом приликом задобио три заставе. Покушај да заузме тврђаву Шабац Петрашу није успео, ипак пробио се између Шапца и Митровице, чиме је успоставио везу са Петроварадином и омогућио снабдевање главнине војске“ (WURZBACH 1870: 105). Освојио је Купиново, а затим се повукао у Митровицу и Рашку. Са корпусом од 3000 граничара и 1000 војника 15. септембра стигао је под Зворник, али га није освојио (БЕШЛИН 2014: 506). „Године 1718. именовао је принц Евгеније Петраша, који је у међувремену постао

³ Биографије Максимилијана и Јозефа Петраша написане су, највећим делом, према Вурцбаховом лексикону (WURZBACH 1870: 105–109); мој превод појединих одломака дат је у наводницима. Прецизнијим подацима допуњене су ове биографије на основу истраживања Ј. Кљајић (2002: 25–30). Историјски контекст (посебно датуми), који у овим изворима недостаје, успостављен је на основу књиге Б. Бешлина (2014).

генерал фелдвахтмајстор, за краљевског комесара за разграничење и посведочио му да је истакнути граничарски официр, кога војници воле, који познаје земљу, обичаје и навике становништва, разуме њихов језик и уопште код народа ужива не мали углед“ (WURZBACH 1870: 106). Након склапања Пожаревачког мира (1718), кад је преузео функцију заповедника Славонског генералата у Осијеку, бринуо се о радовима на бродској тврђави (КЛЈАЛЋ 2002: 29–30). „Године 1722. добио је заједно са братом Ернестом угарски баронат и индигенат и убрзо након тога примљен у чешки баронат. Померен је још у краљевског фелдмаршала поручника. Али како су ратне недаће и многа рањавања врло ослабила његово тело, повукао се на своје добро Фирстенау у вроцлавском крају“ (WURZBACH 1870: 106). „Петраш је Брод последњи пут посјетио поводом изградње главних врата на бродској тврђави у липњу 1723.“ (КЛЈАЛЋ 2002: 30). Умро је „после вишенедељних патњи у старости од 56 година“ (WURZBACH 1870: 106), 1724. године. У крајевима у којима је војевао иза њега остало је сећање на петраршка времена и остала је прича:

Има у Зворнику један топ који се зове Петраш. Онуда Србљи приповиједају да је прије сто и неколико година (*Пейтраршкијех година*) некакав Петраш капетан (њемачки) био узео Зворник од Турака, па кад је послѣје стигла турска војска, а он побјегао из Зворника и онај топ оставио у путу те га Турци нашли и однијели у Зворник. Приповједа се да је тај капетан имао још један топ, који се звао Зеленко, али будући да је био врло голем, зато га је одмах под Зворником бацио у Дрину (и кажу да ондје и сад кашто буче у води као во), а овај је био повукао са собом, па кад је видио да ће га отети Турци, а он натрпао на њега дрва па запалио да би изгорео и растопио се, али дрва изгоре, а топу не буде ништа (КАРАЦИЋ 1986: 687).

Усмено предање и стварносна грађа битно се разликују. Историјска чињеница је да под Зворником: „Тешку артиљерију Петраш није имао, а није се могла ни допремити због лоших путева...“ (Бешлин 2014: 506).⁴ Топ именом Зеленко власништво је у народним песмама разних јунака, а у песмама има несумњиво натприродне особине. Временом и усмено предање пало је у заборав, а оно што је записом спасено сведочење је о популарности стварног генерала.

Животни пут Максимилијановог сина Јозефа Петраша врло је различит од очевог, од кога је наследио племићку титулу барона и знатно имање. Ађутантом принца Евгенија Савојског именован је

⁴ Г. Геземан наводи извор по коме је Зворник 1716. опседао Ернест фон Петраш (EP: XVII) – међутим, то је био Максимилијан.

вероватно на основу очевних заслуга, али је брзо напустио војнички позив. Из богате биографије ученог и свестраног племића епохе просвећености само је неколико података који су у вези са *Ерлангенским рукописом*. Рођен је у Броду 19. октобра 1714, у време када је његов отац био командант ове пограничне тврђаве. Умро је 15. маја 1772. на свом добру Нојшлос у Моравској. Ниједно од многих и дуготрајних путовања није га више водило на јужне границе Аустријске монархије. Не зна се када је напустио Брод, али своје место рођења није заборавио. Траг о томе остао је у псеудониму Славонац у књизи коју је издао анонимно (у Франкфурту и Лајпцигу 1767. и 1768) *Sammlung verschiedener deutscher Gedichte eines Slavoniers I–II* (*Збирка различитих немачких њесама једног Славонца*). „Није био од малог угледа у своје време, поседовао је знања у разним наукама и језицима, од којих је немачки, латински, француски, италијански и шпански говорио, а грчки, хебрејски, славонски, енглески, мађарски и холандски добро разумео. Поседовао је вредну библиотеку са делима на наведеним језицима, која је касније прешла у посед његових наследника. Учена друштва у Кемптену, Алтдорфу и Аугсбургу именовала су га својим чланом“ (WURZBACH 1870: 108–109).

Зашто настанак *Ерлангенског рукописа* и бригу о његовом чувању треба приписати Петрашима?

Аргументи који говоре у прилог томе да је збирка настала у непосредној околини Максимилијана Петраша и била његово власништво следећи су. Војник од заната, који му је омогућио прелазак у племићки сталеж, провео је на југоисточној аустријско-турској граници безмало три деценије (1695–1723), од тога петнаест година на посавској граници (1708–1723) у време када је настала и на месту на коме је настала усменопоетска традиција коју фиксира *Ерлангенски рукопис*. Овај барон, на положају заповедника бродске тврђаве, био је тада и тамо једина личност чији је ранг омогућавао организовање замашног посла записивања и/или преписивања 217 песама. Произвољно би било тврдити да је писао сам. Највероватније није – војне дужности нису му остављале довољно времена за такву врсту забаве.⁵ Ипак, имао је могућност да нареди неком од својих подређених, неком писару (као што је претпоставио Г. Геземан), да записује песме, које је слушао и разумео.

⁵ Вредело би, ипак, упоредити рукопис Максимилијана Петраша или његових писара сачуване у Ратном архиву у Бечу са *Ерлангенским рукописом*.

Описи прилика у Војној граници откривају намеру аустријских власти да свестрано, детаљно и прецизно упознају ситуацију у новоосвојеним крајевима, не само са војног, економског и политичког становишта но и са становишта обичаја, материјалне и духовне културе затеченог живља. Фридрих Вилхелм фон Таубе путовао је, по налогу цара Јосифа II 1767–1768. године кроз Славонију и Срем, а у свом *Историјском и географском опису* писао, између осталог, и о језику („илирски“), обичајима и навикама, о томе да „код Илира ипак нема оскудице у многим песницима и певачима (Dichter und Maistersänger). Сви Илири су барди и имају природан смисао за пеништво, али он није израђен, мада њихове песме звуче мелодично и лепо их је слушати“ (ТАУБЕ 1998: 52, 56–58). Максимилијан Петраш слао је у Беч извештаје; записивање песама могло је бити део прикупљања података о обичајима и расположењу граничара.

Присуство тумача, познаваоца немачког и „илирског“ језика потврђено је у описима путовања кроз Војну крајину:

Отприлике половину свих хрватских и славонских официра чине Немци и Мацари, но они, чим дођу у регименту, морају да науче илирски језик, мада се приликом војних вежби командује немачки. Фурири и региментски писари свих регименти које се налазе на граници морају научити турски језик... Сваком командујућем генералу у Војној граници додељује се у исту сврху по један заклету тумач“ (ТАУБЕ 1998: 215).

Франц Штефан Енгел, који је дуго службовао у славонско-сремској војној граници крајем XVIII и у првој деценији XIX века, међу подређенима командујућег генерала помиње „тумача за илирски језик“ (ЕНГЕЛ 2003: 337). Таквих је тумача морало бити и раније; они су били неопходни за споразумевање на Војној граници, састављеној од људи многих језика и нација, а таквог тумача вероватно је имао и командант Брода. Међу овим службеницима крије се и анонимни записивач *Ерлангенског рукописа*.

Али што се тиче генерала Максимилијана све је необичније. Он је разумео „славонски“, по меродавним сведочењима, што није необично; чудо би било да након 28 година проведених на Крајини није могао да разуме о чему говоре подређени му ратници. Познавање језика домаћег становништва омогућено је још и генераловим пореклом: био је Чех из Моравске, у којој је имао имање и у коју се вратио да умре. Иако су племићка титула и војни ранг били важнији људима у Хабзбуршкој монархији но националност, траг о пореклу Максимилијана Петраша остао је и у хронологији његовог напредовања у друштвеној хијерархији: прво је добио угарски баронат и

индигенат (територија на којој је стекао ратне заслуге), а затим је уписан у ред чешких барона (земља порекла).

Знање чешког олакшало је, свакако, Максимилијану Петрашу разумевање српско-хрватског.⁶ Знао је, дакле, генерал о чему и како певају његови граничари словенског порекла. Међу оних 3000 граничара којима је командовао у походима и међу пребезима из Босне које је примао под своју команду налазили су се певачи *Ерлангенског рукописа*. Максимилијан Петраш имао је, судећи по његовој биографији, мотива да тражи да се те песме записују, и званичних војних, и сасвим личних.

Анализом садржаја песама, с обзиром на датирање *Ерлангенског рукописа*, Г. Геземан установио је да „о временима после догађаја из ‘Петрашкијех година’ у нашој збирци нема ни помена“ (ЕР: XIII). Уклапа се ово у тезу да је *Ерлангенски рукопис* био својина генерала Максимилијана: кад је напустио Славонију, понео је са собом песмарицу.

Г. Геземан анализирао је детаљно песме бр. 29, 81, 91, 125, 166 (ЕР: XIII–XXI), све о времену аустријског рата и великог похода Евгенија Савојског, бавећи се одјецима стварних догађаја у епици. Допуна истражених података показује да су ове усмене творевине, заправо, повезане са генералом Петрашом.⁷

Најнепосредније повезана са командантом тврђаве Брод јесте песма о освајању Градишке (ЕР, бр. 166), најпре по томе што је у њој у тачном облику сачувано име војсковође, „ђенерала Петраша“, једино то име у обимном *Ерлангенском рукопису* од многих странаца који су командовали граничарима у Крајини.⁸ Генерал је приказан у складу са поетиком народних песама: „Што прид њима лети сив соколе, / Оно је Петраш ђенерале“. У суровој реалности ратничког живота, према историјским документима, Петраш није могао ни да

⁶ Податак о националности искључује Максимилијана Петраша као записивача/преписивача *Ерлангенског рукописа*: чешки и српско-хрватски имају безмало идентичан консонатски систем те онај коме је чешки матерњи не би грешιο у записивању управо у консонантима, онако како је то чинио анонимни писар.

⁷ У једном свом још необјављеном раду о усменој традицији у Војној крајини, претежно Банатској и њој блиских територија (М. Клеут, *Војна граница – литерарни зајиси у сенки*), писала сам о поетским средствима која се употребљавају у тематизацији певачу савремених догађаја, односно о начинима којима усменокњижевна епика „искривљава“ реалност, те се то овом приликом не помиње.

⁸ Имена „Ередел’ћ бан“ (ЕР, бр. 77) и „краљ Брандесбург“ (ЕР, бр. 91) заправо су изведенице од имена територија и сасвим су уопштена.

седи на коњу, али је био у стању да командује. Испод херојско-епске стилизације приповедања (схема девојачког злокобног сна, словенска антитеза није соко него јунак) препознаје се догађај који је мотивисао настанак песме, а препознаје се и намера певача да опише Петрашеву ратну тактику: напад након преласка Саве шајкама на местима где браниоци Градишке нису то очекивали.

Међу песмама *Ерлангенског рукојиса* које су покушаји да се ратовања на Војној граници „упишу“ у традиционалне обрасце јуначких песама налази се и једна (ЕР, бр. 81) сасвим необичне, нашој усменој епици непознате теме: сукобљене стране су, с једне стране, куруци, а са друге чонградске катане.⁹ О овој песми писао је Г. Геземан да она „... води нас у друге историјске и географске прилике [даље од славонског ратишта], више на север, међу схр. насељенике, у Маџарску, а у доба Ракоцијевог устанка“ (ЕР: XIX). Ако граничарима на Посавској крајини куруци, припадници антихабзбуршког покрета Ференца II Ракоција, нису били познати, Максимилијану Петрашу свакако јесу јер је био у њиховом заробљеништву.

Неизвесније је на који се одређени историјски бој односи песма *Ерлангенског рукојиса* у којој је опевана погибија у Моровићу (ЕР, бр. 90). Поуздано навођење топонима (шанац Моровић, у Посављу, на обали Босута, са командом у Варадину, изложен у аустријско-турским сукобима нападима из Босне) упућивало би на закључак да је песма настала као поетски одјек неке битке на овом простору. Максимилијан Петраш био је и командант Моровића, одговоран за поверени му војни објект и заинтересован за песму о њему.

Песма о кулауз-девојци (ЕР, бр. 125) састављена је по познатом наративном обрасцу усмене епике; она „не мора бити историјска... Једно је несумњиво: певач који је први спевао ову песму познавао је врло добро крај у коме се догађај тобоже десио, а то је управо онај део Босанске крајине који је био главно војиште у турско-аустријском рату год. 1716–1718 [Дубица, Костајница, Јасеновац, Јабланац, Кошутарица, Градишка]“ (ГЕЗЕМАН 1925: XVIII). Овоме би се могло понешто и додати. Главно војиште у овом рату било је опсада и освајање Београда, у чему Петраш није учествовао, али је био задужен да спречи продор турске војске из Босне. У првим окршајима у борби за Београд, код Сланкамена, заробљен је Ернест Антон Петраш, брат Максимилијанов, на чијој је шајки експлодирао барут (БЕШЛИН 2014: 497). Освајање Београда тема је једне од

⁹ Антагонизам „ми“ против Турака доминантан је у нашим народним песмама.

песама *Ерлангенског рукописа* (бр. 91), која је свакако била важна команданту Посавске границе и брату заробљеног.

На крају, постоји у *Ерлангенском рукопису* један слој песама које нису усменог постања, којима је поклоњена незнатна пажња и у студији Г. Геземана и у свим доцнијима. То се може разумети: песме усменог постања значајније су, више их је и уметнички су супериорније. Међутим, кад је реч о околностима настанка *Ерлангенског рукописа*, треба и њих узети у обзир. За шест песама (ЕР бр. 1, 2, 20, 37, 38, 39) речено је: „Да су грађанског, варошког порекла то је несумњиво, али су ваљда врло рано продрле и у сељачки народ“ (ЕР: СХIV). Број песама које припадају грађанском песништву Боривоје Маринковић знатно је проширио тиме што је већи број песама из *Ерлангенског рукописа* унео у своју књигу *Српска грађанска њо-езија XVIII и с њочейка XIX сѣолећа* (МАРИНКОВИЋ I 1966, бр. 83, 112, 137, 197, 244; II, бр. 432, 433, 434, 454). Тешко решиво питање границе између народног и грађанског песништва – јер се оба облика традирају усменим путем и узајамно преузимају један од другог теме, мотиве и стилска средства – овом приликом битно је само са једног аспекта. Наиме, присуство облика који припадају грађанском песништву и присуство народних песама које су подвргнуте ретуширању по варошком укусу указују на то да је један од извора *Ерлангенског рукописа* био писани текст (данас непознат). Занимљиво је да су многе од ових песама грађанског, варошког, писаног порекла најстарији познати записи у својој врсти, понеки и једини.¹⁰ Преношење са писаног предлошка бар за један део *Ерлангенског рукописа*, јер све оне нису могле бити ни певане ни усмено преношене, указује на то да је до писаног текста дошао свакако човек навикнут на писану реч. Максимилијан Петраш, као иницијатор, или његов писар, као извршилац налога да се оформи велика збирка?

Даља судбина *Ерлангенског рукописа* може се реконструисати на основу расположивих иако недовољних података. Када је напустио

¹⁰ Инструктиван и користан преглед варијаната у књизи Б. Маринковића показује да су неке од грађанских песама из *Ерлангенског рукописа* најстарије или једине забележене варијанте у својој врсти (МАРИНКОВИЋ II 1966: 336–337, 338, 348, 356–357, 375, 389, 393–394, 399, 400, 459–460, 467–468). Ови записи показују да је настанак српског грађанског песништва неколико деценија старији од времена у коме су настале прве сачуване рукописне песмарице: *Ерлангенски рукопис*, према овде спроведеном истраживању, завршен је најкасније 1723. године, а најстарије рукописне песмарице потичу из шездесетих, можда и из четрдесетих година XVIII века (МАРИНКОВИЋ II 1966: 239–240; ПАЛ 1988: 127–146; КЛЕУТ 1995: 349 – 350).

Славонски Брод, Максимилијан Петраш понео је са собом песмарицу, као сведочанство о свом војевању и као сентименталну успомену. Генерал није могао заборавити своје ратовање на јужним границама Аустријске монархије, а није могао бити ни сасвим равнодушан према песмама граничара којима је командовао, посебно не према онима у којима се опевају његови подухвати и помињу локалитети на којима је боравио. Овакво закључивање слаже се са Геземановим: „Са извесном поузданошћу може се тврдити да је рукопис, пре но што је био потпуно завршен, био однесен из земље свога постанка и повезан на аустријско-немачком земљишту“ (ЕР: IV). Г. Геземан изводи овај закључак на основу изгледа рукописа, начина корицења и калиграфије, а то не противречи овде изложеном налазу да је манускрипт са собом понео барон Петраш: Моравска (Mähren) је у XVIII веку део (грофовија) Аустријске монархије, па је и у њој много елемената немачке културе, између осталог, коришћен је немачки календар и калиграфија је била у стилу немачког барока (ЕР: X–XII).

Рукописна песмарица постала је део универзалног наслеђа Јозефа Петраша након очеве смрти. Учен човек, власник велике библиотеке, зналац језика (међу којима је и „славонски“) имао је однос према *Ерлангенском рукопису* другачији од очевог иако је свакако неговао пијетет према успомени на оца. Био је, поред многих културних и књижевних преокупација, заинтересован и за песништво, а псеудонимом на публикованој ауторској збирци наговестио је идеју о песништву на немачком и на „славонском“ језику. Имао је, дакле, својих разлога, да песмарицу чува.

Ова породица чешких барона угашена је у другом колену, са Јозефом. У биографијама млађег Петраша пише да су велику библиотеку добили његови наследници, али они су, по свему судећи, бар део тог књижног блага дали Ученом друштву у Алтдорфу, што је било примерено: Јозеф Петраш био је члан овог друштва. О томе постоји и материјални траг. Новија истраживања показују: Универзитетска библиотека у Ерлангену поседује два рукописа из фонда Јозефа Петраша, од којих је један својеручан, а оба су доспела у Ерланген из фонда Ученог друштва у Алтдорфу (PÜLTZ 1973: 77). Логично је, дакле, закључити да је и рукопис збирке наших песама стигао у истој пошиљци у Ерланген, па издвојен из целине јер није био немачки. До истог закључка дошао је и Г. Геземан:

„...није, дакле, сасвим искључено да је рукопис био пренесен из неке од оних старијих библиотека, које сада чине најдрагоценији део Ерлангенске библиотеке. Она је основана убрзо по настанку нашега ру-

кописа; добила је... 1809 велику књижницу укинутаг универзитета у Алтдорфу“ (ЕР: III).

Заслужни немачки слависта, међутим, не повезује путовање *Ерлангенског рукописа* са кретањем породице Петраш, што је у овом раду учињено. Реконструкција судбине рукописног зборника изведена је на основу расположивих података, а једним делом заснована и на претпоставкама (углавном у оним деловима који се тичу личног односа барона Максимилијана и Јозефа према записаним песмама).

Ова реконструкција упућује на следеће закључке. Најпре, песме су записиване (једним делом и преписиване) у периоду од 1708. до 1723. године (када је Максимилијан Петраш из Брода командовао ратним операцијама и разграничењем). Из земље свога порекла рукопис је пренет на Максимилијаново добро Фирстенау (Моравска), где је био до 1724. (када је Максимилијан умро). Јозеф Петраш пренео је рукопис на своје добро Нојшлос (Моравска), а након 1772. (када је Јозеф умро) пренет је у Алтдорф (Баварска), да би се 1809. нашао у библиотеци града по којем је добио своје у науци прихваћено име. Рукопис је укоричен, највероватније, негде у Моравској бригом Јозефа Петраша или у Алтдорфу. Овако успостављена историја *Ерлангенског рукописа*, који би се могао назвати и *Петрашев зборник*, води ка закључку да песме нису прикупљане након 1723. године, али не открива певаче или казиваче, нити писара. Они, најзаслужнији за стварање народних песама и за њихово преношење, кретали су се по Посавској крајини у „Петраршким годинама“ и остаће непознати, јер су неважни за званичне документе. Они од којих су записане песме о војни Максимилијана Петраша били су њихови творци и зналци усмене традиције, што се очитује у настојању да се маниром традицијских усмених песама, поетичким средствима којима су владали, прикажу савремени догађаји. Они који су певали или казивали песме о старијим јунацима и догађајима били су преносиоци усмене епике крајева из који су приспели на Крајину. Раздвајање песама из *Ерлангенског рукописа* на две скупине: „историјске песме старијег доба“ и „оне у којима је успомена на стварне догађаје још довољно свежа“ (ЕР: XIII) очитује и њихову различиту позицију у генези усмене традиције. Поетске рефлексije граничарског живота – као целе песме или у појединостима – падале су у заборав; не појављују се ове песме у записима из XIX века. Песмама о старијим догађајима и јунацима налазе се варијанте у збиркама Вука Караџића и у доцнијим. Разлози због којих граничар-

ске песме не опстају у усменом преношењу јесу, најпре, укидање Војне границе и упоредо са тим нестајање граничарског сталежа који би одржавао сећања на Крајину, који би стварао и преношењем одржавао песме о сопственом животу. Ту је, затим, и постепено, али неумитно замирање свеколике усменокњижевне традиције на некадашњим територијама Војне границе.

Цитирана литература

- БЕШЛИН, Бранко. *Евгеније Савојски и његово доба*. Нови Сад: Матица српска, 2014.
- ДЕТЕЛИЋ, Мирјана, Снежана Самарџија и др. *Песме Ерлангенског рукописца*. www.erl.monumentaserbica.com&erlmain. 20.07.2014.
- ЕНГЕЛ, Франц Штефан. *Опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*. Прев. Вера Стојић. Редактор превода и предговор Славко Гавриловић. Нови Сад: Матица српска, 2003.
- ЕР – *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*. Издао Герхард Геземан. Београд: Српска краљевска академија, 1925.
- КАРАЦИЋ, Вук Стеф. *Српски рјечник (1852). Сабрана дела Вука Караџића XI/1*. Београд: Просвета, 1986.
- КЛЕУТ, Марија. *Народне песме у српским рукописним песмарицама XVIII и XIX века*. Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за књижевност и уметност, 1995.
- МАРИНКОВИЋ, Боривоје. *Српска грађанска поезија XVIII и с њоме XIX столећа I–II*. Београд: Просвета, 1966.
- ПАЛ, Шандор. „Прва балканска песмарица грађанског песништва.“ *Зборник Матице српске за књижевност и језик* књ. XXXVI св. 1 (1988): 127–146.
- ТАУБЕ, Фридрих Вилхелм фон. *Историјски и географски опис Краљевине Славоније и Војводства Срема*. Прев. Бошко Петровић. Нови Сад: Матица српска, 1998.
- KLJALIĆ, Josip. „Zapovjednici brodske tvrđave i načelnici grada Broda u 18. i 19. stoljeću.“ *Scrinia slavonica* knj. 2 (2002): 16–45.
- PÜLTZ, Otto. *Die deutschen Handschriften der Universitätsbibliothek Erlangen*. Wiesbaden: Otto Harasowitz, 1973.
- WURZBACH, Constant. *Biographisches Lexicon des Kaiserthums Oesterreich* Bd. 22. Wien: L. G. Zamarsky, 1870.

Мария Клэут

О ПРОИСХОЖДЕНИИ И СУДЬБЕ ЭРЛАНГЕНСКОЙ РУКОПИСИ

Резюме

Эрлангенская рукопись древних сербохорватских песен, которую в 1925 году Герхард Геземанн подготовил к печати и снабдил обширным предисловием, является самым полным и самым важным сборником наших десятисложных народных песен до выхода книг Вука Караджича. В настоящей работе рассматриваются обстоятельства происхождения сборника и пути, какими он попал в Университетскую библиотеку в Эрлангене. Сначала было обнаружено, что на территории, на которой создавалась и во время, когда создавалась *Эрлангенская рукопись*, существовала только одна личность, чей ранг позволял организовать трудоемкую работу по записи и/или переписыванию 217 песен – это был комендант крепости Брод (1708–1723) генерал Максимилиан Петраш (Maximilian von Petrasch). Аргументы в пользу данного вывода находятся прежде всего в биографии Петраша (он понимал «славонский язык», его любили жители Военной границы), а затем и в некоторых песнях, прежде всего в той, в которой упоминается его имя, а также в тех песнях о боях, в которых участвовал Максимилиан Петраш. *Эрлангенскую рукопись* получил в наследство Йозеф Петраш, владелец большой библиотеки, знаток языков, который в своем сборнике песен поставил подпись, используя псевдоним Slavonier. После его смерти библиотека, вместе с Эрлангенской рукописью, стала сначала собственностью Ученого общества в Альтдорфе, а потом Университетской библиотеки в Эрлангене.

Восстановление исторического путешествия *Эрлангенской рукописи* позволяет заключить, что известный сборник был создан в области города Славонски-Брод в период с 1708 по 1723 год.

Ключевые слова: Эрлангенская рукопись, собрание рукописей, народные песни, певец, запись, Военная граница, житель Военной границы.

Marija Kleut

ABOUT THE ORIGINS AND DESTINY
OF THE *ERLANGEN MANUSCRIPT*

Summary

Erlangen Manuscript of the old Serbo-Croatian folk poems is the most comprehensive and the most important collection of our decasyllable epic poems before the appearance of Vuk Karadžić. It was edited by Gerhard Gesemann in 1925 who also wrote an extensive introduction to the manuscript. This paper focuses on the circumstances under which the manuscript was created and the circumstances that brought the manuscript to the University Library in Erlangen. It has been established that it was created in the period when only one person existed who had a capacity thanks his rank to organize extensive work on recording and/or copying 217 poems that the manuscript contains. That person was General Maximilian von Petrasch who was the commander of the fortress Brod (1708–1723). The arguments that support this conclusion can be found primarily in von Petrasch's biography (he understood "Slavonic language", he was well liked by the *grenzen*, the soldiers on the Military Frontier), but also in some of the poems - firstly, in the one in which his name is mentioned, and secondly, in those poems that celebrate the battles in which Maximilian von Petrasch participated. The *Erlangen Manuscript* was inherited by Joseph Petrasch, the philologist and the owner of the vast library who signed his collection of poems with the pseudonym Slavonier. After his death, the library, together with the *Erlangen Manuscript*, first became the property of The Learned Society in Altdorf and then came into the possession of the University Library in Erlangen.

The reconstruction of the journey of the *Erlangen Manuscript* leads to the conclusion that the famous manuscript was created in the region of Slavonski Brod sometime between 1708 and 1723.

Keywords: Erlangen Manuscript, manuscript collection, folk poems, folk singer, scribe, the *grenzen*, The Military Frontier.